

Andorka Rudolf:

A magyar társadalom állapota és változásai

— Az 1990. évi statisztikai évkönyv alapján —

A magyar társadalom állapota és annak változásai talán minden korábbi időszaknál jobban az érdeklődés középpontjában vannak. A napisajtóban állandóan olvashatunk az elszegényedésről és a szegények helyzetéről. Közvélemény-kutatásokból megtudjuk, hogy a magyar társadalom tagjai minden más társadalomnál pesszimistábbak a jövőt illetően.

A közelmúltban több olyan adatforrás jelent meg, amelynek alapján tárgyilagosabb képet kaphatunk arról, hogy ezek az olvasható és a rádióban-televízióban hallható-látható információk mennyire felelnek meg a valóságnak. Ilyenek: az 1990. évi statisztikai évkönyv, az 1990. januári népszámlálás első eredményei, továbbá két szociológiai felvétel eredményei: az egyikben 1990 májusában a felnőtt népesség reprezentatív mintáját alkotó ezer személyt kérdeztek meg az „életminőségük” sokféle eleméről, a másikban ezer olyan felnőttet, akit 1989-ben már egyszer megkérdeztek jövedelméről és foglalkozásáról, kerestek fel újra 1991-ben, hogy a jövedelem- és foglalkozásváltozásokat tudakolják. Minden statisztikai adatot és még inkább szociológiai adatfelvételi eredményt óvatosan kell értelmezni, mert figyelembe kell venni azok lehetséges hibáit, sőt torzításait. Mégis úgy gondolom, hogy realisabb képet kaphatunk belőlük, mint ha egyszerűen a médiákban elhangzó állításokra, vagy a közvéleményre támaszkodunk.

Kezdjük a gazdasági helyzettel. Sokat hallunk arról, hogy súlyos gazdasági válságban vagyunk. Ténylegesen az úgynevezett bruttó hazai termék — miután 1988-ban és 1989-ben stagnált — 1990-ben 4 százalékkal csökkent. Az ipar és a mezőgazdaság termelése ennél valamivel nagyobb mértékben csökkent, viszont a kereskedelem és a szolgáltatások hozzájárulása a nemzeti jövedelemhez nőtt. A válság tehát — még akkor is, ha idén (1991-ben) folytatódik a visszaesés — meg sem közelíti az 1930-as évek eleji nagy világgazdasági válság idején tapasztalt visszaesést és azt sem, amelyen Lengyelország ment keresztül az utolsó években.

A bruttó hazai termék visszaesésének következménye a lakossági jövedelmek visszaesése. Az egy keresőre jutó reálbér indexe 1990-ben 5 százalékkal esett vissza. Súlyosbítja ezt a tendenciát, hogy az 1978. évi csúcsertékhez képest 1990-ben már 13 százalékkal volt alacsonyabb a reálbér. Ennél lényegesen kisebb volt az egy főre jutó reáljövedelem csökkenése: mindössze 2 százalék az 1989. évi csúcsertékhez képest. Felmerül a kérdés, hogy miért sokkal kisebb fokú a reáljövedelem csökkenése, mint a reálbéré? Ez két fő tényezőtől adódik: a béreknél

gyorsabban nőttek egyrészt a másfajta munkából (magán-tevékenységből, kiegészítő munkákból, többek között önfogyasztásra használt mezőgazdasági kistermelésből) származó jövedelmek, másrészt az úgynevezett társadalmi jövedelmek (nyugdíj, családi pótlék, valamint az olyan „természetbeni” tételek, mint az oktatás és az egészségügy igénybevétele) kifizetett összege is nőtt, habár lassabban, mint az árak.

Kolosi Tamás és Róbert Péter a fent említett ezer személynek 1989. és 1991. évi megkérdezése alapján arra a következtetésre jutottak, hogy ezeknek nomináljövedelme az árszínvonallal azonos mértékben nőtt e két éves időszakban, tehát átlagos reáljövedelmük változatlan maradt. Az egyes embereknél azonban nagyon lényeges változások történtek: a megkérdezettek 49 százalékának reáljövedelme csökkent, 13 százaléké változatlan maradt, 17 százaléké javult, 15 százaléké egyenesen megduplázódott. Egy kisebbség tehát nagyon nagy mértékben javította a helyzetét, míg a lakosság felének helyzete romlott.

Mivel általában a már 1989-ben is jobbmóduak jövedelmi helyzete javult, és az 1989-ben átlag alattiak helyzete romlott, a jövedelemegyenlőtlenségek nőttek. Becslésük szerint a létminimumnál kisebb jövedelemből élők aránya ezalatt 9 százalékról 15 százalékra nőtt. Ez súlyos tény, de meg sem közelíti a médiákban némelykor hallható 3–4 millió szegényt. (Persze a szegénységnek nincs vitathatatlan definíciója, végül is a szerzőtől függ, hol vonja meg a szegénység határát.) Elsősorban azoknak a jövedelmi helyzete javult, akik magánvállalkozók lettek. Az említett ezer személynek közel egyötödének családjában volt olyan személy, aki valamilyen magánvállalkozási formában részt vett. Javult általában azoknak a helyzete is, akik munkavállalóként léptek át a magánszektorba. Romlott mindazoknak az anyagi helyzete, akiknek erre nem volt módjuk, elsősorban a nyugdíjasoké, mert az egyes nyugdíjak emelkedése elmaradt az inflációtól, amely 29 százalék volt 1990-ben. (Az átlagnyugdíj mindig gyorsabban emelkedik, mint az egyes nyugdíjak nominálértéke, mert az alacsony nyugdíjúak kihaltak és az új nyugdíjasok magasabb nyugdíjjal indulnak.) A nagyon széleskörű panaszoknak az a nagyon reális alapja van tehát, hogy a lakosság amúgy is szegényebb felének a helyzete romlott, közelebb kerültek a szegénységi küszöbhez, ezért minden lehetséges téren korlátozniuk kellett korábbi fogyasztási szintjüket, ez pedig igen fájdalmas élmény.

1990-ben is folytatódott a lakásviszonyok lassú javulása: 100 szobára már csak 117 lakó jut, tehát alig több mint egy személy egy szobára számítva a

laksűrűség. A lakásoknak már 85 százaléka van vízvezetékekkel, 76 százaléka vízőblítéses WC-vel felszerelve. Ugyanakkor a lakáshoz jutás nagyon nagy mértékben megnehezült és ma a fiatalok (és a szü-leik) számára a legégetőbb anyagi problémát jelenti. A lakáshoz jutás megnehezülésének egyik oka, hogy folytatódott, sőt felgyorsult az 1976 óta tartó tendencia, hogy az épített lakások száma csökkent, 1990-ben már csak 44 ezer volt. Ennek fő oka, hogy az állami erőből történt lakásépítés, amely az 1970-es évek első felében még az összes új lakásnak egyharmadát alkotta, 1990-re egészen minimálisra, alig több, mint 3000-re csökkent. A másik ok az építési és vásárlási költség rohamos — az átlagos inflációnál gyorsabb — emelkedése. Azt, hogy milyen erőfeszítésbe kerül egy új lakás egy fiatalember számára, érzékelteti a következő két adat: 1989-ben az OTP beruházásban épült és azután értékesített lakások átlagos ára egy négyzetméterre számítva 21 ezer Ft volt, ugyanebben az évben az átlagos havi nominálbér 10 ezer Ft volt, tehát egy 50 m²-es lakás ára 105 havi átlagbér összegével volt egyenlő, másszóval 9 évig kellett egy ilyen lakás árának kifizetéséért dolgozni.

Az a tény azonban, hogy 1990-ben már majdnem 2 millió volt a személygépkocsi száma (és 1989-hez képest több mint 200 ezerrel nőtt), mutatja: a társadalom egy nem jelentéktelen rétege meglehetősen jómódú. Így ma már minden második háztartásra jut egy személygépkocsi. (A háztartásoknak kevesebb, mint fele birtokol személygépkocsit, mert né-mely háztartásban két személygépkocsi van.)

Az anyagi életszínvonal és életkörülmények területén jelentkező problémák szerintem kevésbé súlyosak és rövidebb távon belül megoldhatóknak látszanak, mint a népesedés alapvető tendenciái és azok hatásai. Tudjuk, hogy az 1950-es évek vége óta kevesebb gyermek születik, mint amennyi a szü-lők nemzedékének egyszerű utánpótlásához szükséges lenne. Az 1930 óta született nemzedékek egyike sem hoz világra annyi gyermeket, mint ahány emberből a szülők nemzedéke áll. Emellett az 1960-as évek közepe óta romlott a felnőttek halandósága, a férfiaké nagyobb mértékben, úgyhogy születéskor várható élettartamuk két és fél évvel rövidül, de a 30 és 64 éves életkor között a nők halálzási való-színűsége is emelkedett. E két negatív tendencia kö-vetkeztében 1981 óta minden évben többen haltak meg, mint ahányan születtek. Az 1980-as évtized fo-lyamán ez 142 ezernyi népességcsökkenéshez veze-tett. (Ezenkívül 191 ezerrel csökkent a népesség a kivándorlásnak a bevándorlás fölötti többlete köv-etkeztében.)

1990-ben — tulajdonképpen, meglepetésszerűen, hiszen válságidőszakokban a halálozások száma nőni és a születéseké csökkenni szokott — egy hajszálnyival kedvezőbben alakult a népesedés: a halálozások száma kissé alacsonyabb volt, mint az 1984—1987. évi csúcsidekban (de kissé magasabb, mint 1989-ben), a születések száma pedig az 1976 óta tartó lassú növekedés után ismét kismértékben megemel-kedett. Ezek a kis kedvező irányú elmozdulások nem jogosítanak fel nagyobb derűlátásra, mert a szü-lelt gyermekek száma változatlanul körülbelül 10 százalékkal kevesebb, mint ami a szü-lők nemzedéké-nek változatlan reprodukciójához szükséges volna, és a halandóságunk változatlanul a legrosszabbak közé tartozik Európában.

Az elmúlt évtizedek legmegdöbbentőbb tendenciái közé tartozott az *öngyilkosság* és az *alkoholizmus*

állandó növekedése: az 1980-as évek közepének adatai szerint körülbelül minden harmincadik magyar ember öngyilkosság következtében halt meg és körül-belül minden hatodik-hetedik férfi alkoholistává vált élete folyamán. Az öngyilkosság növekedése 1984 után megállt, 1988-ban pedig körülbelül 10 százalékos csökkenés következett, ezt 1990-ben újabb, mintegy 5 százalékos csökkenés követte. Az alkoholizmus, amelyet a májsugorodás okozta halálesetek száma és a szeszital-fogyasztás alapján szoktak becsülni, szintén nem nőtt, esetleg kissé csökkent. Nem tudjuk megmagyarázni, minek köszönhető e két kedvező irányú változás.

Az öngyilkossági arányszám azonban így is a vi-lágon a legmagasabb és az alkoholizmus elterjedtsé-ge is a legmagasabbak közé tartozik. Az utolsó év-ben több szociológiai vizsgálat próbálta ennek hátte-rét tisztázni. Egy 1988. évi lelki egészség-adatfelvétel alapján Kopp Mária és Skrabski Árpád arra a kö-vetkeztetésre jutottak, hogy a felnőttek 15 százaléka súlyosabb, 17 százaléka enyhébb neurotikus tünete-ket mutat, egy másik kérdéscsoport alapján vizsgál-va pedig 3 százalék súlyos, 5 százalék közepes és 17 százalék enyhe depressziós tüneteket mutat. *Azt, hogy a magyar társadalom lelki egészségével súlyos problémák vannak, az 1990. évi adatfelvétel is meg-mutatta: a megkérdezettek 40 százaléka mondta, hogy gyakran vannak alvászavarai, 45 százaléknak gyakran fáj a feje, 53 százalék gyakran kimerült, 59 százalék gyakran feszült, 25 százalék hetente töb-bször szed altatót, nyugtatót, fájdalomcsillapítót.*

Ha ennek mélyebb okait kutatjuk, akkor egyrészt a rendkívüli módon feszült, sok munkával és kevés pihenéssel járó életmódot említhetjük.

Az 1990. évi adatfelvétel alapján azonban egy má-sik okra is rá lehet mutatni. A megkérdezetteknek 48 százaléka teljesen egyetértett azzal, hogy „nem nagyon érdemes tervezgetni, távolabbi életcélokot kitűzni”, 59 százalék pedig azzal, hogy „az eszmé-nyek, célok, elvek olyan gyorsan változnak, hogy az ember azt sem tudja, miben higgyen, mi szerint él-jen”. Azt mondhatjuk tehát, hogy a magyar társada-lomban nagyon elterjedt az egyéni élet kilátástalanságának a tudata és az érték- és normaválság. A szociológia ezeket a jelenségeket szokta némelykor az *anómia* fogalmával, máskor az elidegenedés fo-galmával leírni, továbbá az öngyilkosság és az alko-holizmus, valamint a mentális betegségek elterjedt-ségét ezzel a két fogalommal próbálja magyarázni.

A bemutatott adatok alapján meg lehet fogalmaz-ni egy olyan hipotézist, hogy a magyar társadalom-ban a legsúlyosabb, legnehezebben megoldható pro-bblémák az anómia, az elidegenedés, az érték- és nor-maválság, az életminőség területén vannak. Mivel a vallás értékeket ajánl és erkölcsi normákat fogal-maz meg, *ide lehet kapcsolni Tomka Miklós közlése alapján azt az adatot, hogy 1990-ben folytatódott az az 1978 óta megfigyelt tendencia, hogy a magukat vallásosnak mondók aránya nőtt.* 1991 januárjában a megkérdezett felnőttek 16 százaléka mondta magát a egyház tanításai szerint vallásosnak és 53 száza-lék a maga módján vallásosnak. Úgy gondolom, hogy az utóbbi 53 százalékot a vallással szemben nyitott, a vallás iránt érdeklődő embereknek tekinthetjük, tehát elsődleges „missziós területnek”. Az „egyház tanítása szerint” vallásosak — akiknek aránya kü-lönben valamivel nagyobb a rendszeresen, hetente istentiszteleten vagy más vallási alkalmon részt ve-vők arányánál, — kisebbséget alkotnak a mai ma-gyar társadalomban.